

УДК 94[821.161.2–1:929.6+002.2:378](477)“15/16”

<http://doi.org/10.5281/zenodo.3066248>*І. О. Помазан*

ГЕРБОВА ЛЕГЕНДА В УКРАЇНСЬКІЙ БАРОКОВІЙ ПОЕЗІЇ ТА ВИДАВНИЧІЙ ПРАКТИЦІ

Статтю присвячено дослідженню ролі, яку гербові легенди з популярних на теренах Речі Посполитої в XVI та XVII століттях гербовників відігравали в геральдичній поезії та видавничій практиці й вітчизняній освітній системі доби Бароко. Певну увагу приділено також окресленню місця геральдичної поезії в українській літературному процесі зазначеного періоду.

Наголошується, що захоплення гербівництвом і, зокрема, велика популярність гербових віршів, яку можна спостерегти в українській літературі починаючи з кінця XVI століття, є органічною складовою загального процесу інтеграції елітних верств українського суспільства, зокрема шляхти й магнатів, до політичного, громадського інтелектуального й мистецького життя Речі Посполитої. Зазначено також істотну роль яку відіграли в цьому процесі численні українські інтелектуали, що здобували освіту в провідних європейських університетах, звідки приносили нові мистецькі й світоглядні ідеї, поширюючи їх на вітчизняному ґрунті.

Істотну увагу приділено також дослідженню зв'язків між великою популярністю геральдичної поезії та специфікою видавничої практики доби Бароко, а саме необхідності запобігання дієвої підтримки видавничих осередків та окремих видань з боку можновладців, князів або магнатів чи іноді якихось достатньо впливових організацій.

У «статті окреслено також специфіку гербового вірша як синкретичного жанру, що органічно поєднує в собі вербальну й візуальну складову, які, у свою чергу, різною мірою можуть визначати поетику подібного твору. Це великою мірою зумовлене тим, який саме складник геральдичної композиції є домінантним у конкретному вірші. Принагідно розглянуто присутність у гербових віршах ренесансних та барокових рис та наголошення на визначальному впливі польської літературної традиції «золотого віку», який польська література переживає в XVI столітті.

Ключові слова: барокова поезія, гербовий вірш, гербова легенда.

Помазан И. А. Гербовая легенда в украинской барочной поэзии и издательской практике

Статья посвящена изучению роли, которую гербовые легенды из популярных на территории Польши в XVI и XVII веках гербовников играли в геральдической поэзии и издательской практике, а также в отечественной системе образования эпохи Барокко. Некоторое внимание уделяется также определению места геральдической поэзии в украинском литературном процессе указанного периода.

Отмечается, что увлечение геральдикой и, в частности, большая популярность гербовых стихотворений, заметная в украинской литературе начиная с конца XVI века, является неотъемлемой частью общего процесса интеграции элитных слоев украинского общества, в частности шляхты и магнатов, в политическую, общественную, интеллектуальную и культурную жизнь Речи Посполитой. Отмечена также важная роль, которую в этом процессе сыграли многие украинские интеллектуалы, получавшие образование в ведущих европейских университетах, откуда приносили новые художественные и философские идеи, распространяя в отечественном культурном пространстве территории.

Значительное внимание уделяется также исследованию связей между большой популярностью геральдической поэзии и спецификой издательской практики эпохи Барокко, а именно необходимостью обеспечения эффективной поддержки издательских центров и отдельных изданий со стороны власти имущих, князей или магнатов, а иногда и некоторых достаточно влиятельных организаций.

В статье также определена специфика гербового стихотворения как синкретического жанра, органично сочетающего вербальный и визуальный компонент, которые, в свою очередь, в различной степени могут определять поэтику такого произведения. Это в значительной степени обусловлено тем, какой именно компонент геральдической композиции является доминирующим в конкретном стихотворении. Также рассмотрено присутствие в гербовых стихотворениях ренессансных и барочных черт и отмечено определяющее влияние польской литературной традиции «золотого века», который польская литература переживает в XVI веке.

Ключевые слова: поэзия Барокко, гербовое стихотворение, гербовая легенда.

Pomazan Ihor. Heraldic legends in Ukrainian baroque poetry and publishing practice

The article deals with heraldic legends from armorials, being popular on the territory of Poland in XVI and XVII centuries, and their role which was played in heraldic poetry and publishing practice. It also deals with the indigenous system of education of the Baroque period. Some attention is also paid to determining the place of heraldic poetry in Ukrainian literature process of the abovementioned period.

It has been stated that the enthusiasm for heraldry and, in particular, huge popularity of heraldic poems, which was noticeable in Ukrainian literature from the beginning of the XVI c., is an integral part of the whole integration process of elite layers of Ukrainian society, especially those of the Polish gentry (szlachta) and magnates, to political, social, intellectual and cultural life of the Polish-Lithuanian Commonwealth (Rzeczpospolita). The important impact of many Ukrainian intellectuals within this process, who received education in the leading European universities, where they took new artistic and philosophical ideas and spread them in the indigenous cultural area of the territory, has also been stated.

Considerable attention is also given to research of connections between huge popularity of heraldic poetry and specific character of publishing practice in the Baroque period, namely the necessity of providing effective support of publishing centres and certain publishments by the people in power, feudal lords or magnates, and at times some influential organizations.

The article also deals with the specific nature of a heraldic poem as syncretic genre, combining smoothly verbal and visual components, which, in their turn, may define the poetics of such a piece of work in various ways. This mainly depends on the dominating component of a heraldic composition in a certain poem. Renaissance and Baroque features have also been considered in heraldic poems, and the determining influence of Polish literary tradition of the 'golden age', which Polish literature underwent in the XVI c., has been stated.

Key words: Baroque poetry, heraldic poem, heraldic legend.

Починаючи від 1581 року одним з провідних (принаймні за кількістю) жанрів української поезії є гербовий вірш, постання якого було зумовлене й активною культурною (і не лише культурною) інтеграцією України до загального культурного життя Речі Посполитої, а відтак і Європи в цілому, й самою специфікою видавничої справи, що її визначив початок книгодрукування.

Після Люблінської унії 1569 року провідні на той час верстви українського суспільства – шляхта і магнатерія – починають активно залучатися до бурхливого громадського життя шойно утвореної Речі Посполитої. Визначаючи цей процес, Михайло Грушевський пише: «Якраз на другу половину й особливо – останню четвертину XVI в. припадає розвій верхньої матеріальної культури, великопанського блиску, шляхетської розкоші, блискучої й багатой, – дарма, що осяглася вона немилосердним нищенням народу і краю (так глибоко сучасники в то не заглядали, звичайно!).»

Можемо собі представити, як мусило вражати й захоплювати се життя, блискуче, гаряче, а притім повторюю – бо се так важно в данім разі – наскрізь шляхетське, перейняте шляхетськими класовими змаганнями, настроями, симпатіями. Як сильно мусило ударити воно сими шляхетськими нотами в созвучні струни шляхетських верств українських!

Саме в сей апогей польської культури, польського життя, актом 1569 року вони приведені були в тісну зв'язь з Польщею і польською суспільністю, кинені у вир сього шляхетського танцюристого раю, в сю оргію блискучу й привабну, хоч затроєну паразитизмом, зародками виродження й упадка, в сей буйний і гойний шляхетський пир, овіяний чаром артизму й поезії.» [1, с. 42]

Крім інтеграції шляхти до «танцюристого раю» у другій половині XVI ст. активізується рух українських інтелектуалів, що шукали знань в університетах Польщі й Західної Європи. Першими такими знаними шукачами були Юрій Дрогобич та Павло Русин. Надалі кількість їх зростає. Можливо, принесені цими шукачами знань літературні ідеї, спричинилися до того, що вже перші українські друквані книжки виходили із неодмінними, з огляду на особливості тогочасної видавничої діяльності, геральдичними посвятами. Саме ці посвяти котромусь із достатньо впливових представників української чи білоруської магнатерії були запорукою, що хтось опікуватиметься виданням і подальшою долею тієї чи іншої книги. В деяких випадках у ролі мецената могла виступати якась організація, що гіпотетично могла забезпечити вихід у світ і підтримку певного видання. А що таких організацій у шляхетській республіці дуже мало (за винятком хіба що Львівського

братства та Війська Запорізького), то й випадки, коли в друкованих виданнях вміщено вірш на герб тієї чи іншої організації, загалом нечисленні.

Таким чином, головним предметом української геральдичної поезії були герби шляхетських і магнатських (переважно, звичайно, магнатських, оскільки саме від магнатів можна було сподіватися належної підтримки) родів. Тобто гербовий вірш тісно пов'язаний із певним гербом і являє собою певний синкретичний графіко-літературний жанр. При цьому постає проблема акцентуації в процесі дослідження творів цього жанру.

Завважмо, що на час постання української геральдичної поезії герб посідав у цьому синкретичному жанрі провідне місце, будучи «головним текстом», у той час як власне вірш виступав у ролі коментарю, «художнього глосарію» до цього тексту. Герби на той час побутували на теренах України вже майже два століття *de iure* (Городельський привілей 1413 року надав середній і вищій шляхетській верстві право вживати польські герби [2, с. 357]) і значно довше *de facto*, адже певні тенденції активного засвоєння західними сусідами України європейської лицарської субкультури простежуються ще на початку XIII ст. Таким чином, імовірним буде припущення, що провідні представники українсько-білоруської аристократії (особливо князі з роду Рюриковичів і Гедиміновичів, як от Острозькі, Вишневецькі, Чарторийські та інші) могли користуватися своїми власними гербами (не потребуючи долучення до гербів польських) задовго до Городельського привілею. Враховуючи таке давнє існування гербів у середовищі українсько-білоруської аристократії, маємо підстави говорити про вплив художньої-стильової системи, відповідно до засад якої було створено «гербові тексти», на стильові особливості геральдичної поезії, що перебувала на той час у процесі становлення.

Як було згадано вище, гербовий вірш являв собою своєрідний художній коментар до «гербового тексту». Крім цього художнього коментарю існував ще коментар «науковий», що його містили надзвичайно поширені в XVI–XVII ст. гербовники, котрі також значною мірою вплинули на формування художнього світу геральдичної поезії.

Найвизначнішими на той час були дві праці польських геральдистів: «Герби польського лицарства» [Herby gycerstwa polskiego] Бартоша Папроцького 1584 р. [4] і «Опис Польщі» [Orbis Polonus] Симона Окольського 1641–45 рр.[3] Найпопулярнішим був гербовник Бартоша Папроцького. Цей дебют польської геральдики був настільки вдалий, що Бартош Папроцький став найавторитетнішим польським геральдистом і надовго визначив розвиток польської геральдики.

Характерною рисою гербовника Бартоша Папроцького є те, що він, крім опису герба, майже завжди вміщує легенду про його походження з якнайдавніших часів, спираючись при цьому переважно на працю Яна Длугоша «Історія Польщі» [Historia Polonica]. Так, говорячи про герб Корчак [Korczak], Бартош Папроцький подає легенду про те, що три смуги на цьому гербі символізують собою три річки в Угорському королівстві – Дунай [Dunaj], Саву [Sawa] і Тису [Cisa], на берегах яких предки цього герба мужньо билися із ворогами свого королівства. Бартош Папроцький також посилається на свідчення угорського історика Анонімуса [Anonimos], який згадує предка цього роду Зоарба [Zoarb], що від імені Атілли мав вітати із хоругвою Дітріха Бернського [Detrycho de Verona] .

Таким чином, герби у Бартоша Папроцького є до певної міри «абстрагованими». Не співвіднесені із якимсь окремим родом, вони не мають власне родового забарвлення. Автор подає лише об'єктивну інформацію про герби, яка набуває суб'єктивної інтерпретації у зразках геральдичної поезії, орієнтованих вже на висвітлення особливих рис, заслуг і цнот конкретного магнатського чи шляхетського роду або його окремого представника.

Отже, геральдична поезія певним чином мала на меті ліквідувати вищезгадану родову співвіднесеність гербів, характерну для польської геральдики, і в якості художнього глосарію надати гербовому тексту більш індивідуального звучання. З огляду на це можемо цілком обґрунтовано зробити висновок про необхідність цілісного аналізу геральдичної поезії як синкретичного жанру.

В той час, як існування герба і давньоруської літературної традиції являло собою певне літературне підґрунтя, створювало своєрідний художній потенціал для постання геральдичної поезії, дієвим

поштовхом до реалізації цього потенціалу, а відтак і до появи нового літературного жанру стала специфіка видавничої діяльності, зумовлена початком книгодрукування на Україні, і, природно, вплив польської видавничої практики. Маючи на меті спонукати того чи іншого магната підтримати видання книги й можливо якимось позитивно вплинути на її подальшу долю, сприяючи поширенню її серед читацької аудиторії, автор чи видавець, природно, намагався зробити видання цікавим для представників аристократичного кола (гадаємо, твердження, що релігійно-філософські й конфесійні проблеми, котрі знаходяться у центрі уваги переважної більшості українських книжників, не користувалися великою популярністю серед магнатерії, є цілком ймовірним).

Саме вміщення на початку книги герба магнатського дому (котрий (герб) був, як ми зазначили вище чи не найяскравішим матеріальним втіленням шляхетсько-лицарської ментальності) із відповідним художнім коментарем було покликане зацікавити вельможну особу і стати запорукою її прихильного ставлення до видання, а можливо й до автора. А що українська аристократія зазнала найбільшої культурної і політичної інтеграції до суспільного життя Речі Посполитої з його виразною шляхетною орієнтацією, то вплив польської літератури, котра на час постання української геральдичної поезії переживала свій «золотий вік», був цілком зрозумілий. Саме продуктом цього впливу є виразні ренесансні риси, що їх ми спостерігаємо у ранніх зразках українських гербових віршів. Надалі, з розвитком українського віршування, ренесансна простота декору й прозорість образів поступається бароковій вибагливості й складності, однак у геральдичній поезії ці зміни не виявляються настільки яскраво, як, приміром, у медитативній або метафізичній ліриці.

З іншого боку, подібне явище могло бути наслідком впливу на серйозну друковану літературу розважальних рукописних творів. Таким чином, гербові вірші можна, на нашу думку, вважати тим елементом цікавого, який автори залучають до своєї, загалом серйозної продукції, щоб збільшити популярність видання й запобігти магнатській підтримки. Відтак геральдична поезія є своєрідним наслідком рецепції лицарського роману в друкованій літературі. Зберігаючи значною

мірою дух військової героїки, характерний для творів цього жанру, вона одночасно, відповідно до серйозності друкованих видань, набуває певного дидактичного й актуально-публіцистичного забарвлення, котре, з огляду на складність міжконфесійних взаємин, виявляється у спробах повернути увагу аристократії до цієї проблеми. Можливо, це ще одна з причин певної вторинності християнських мотивів в інтерпретації окремих гербових елементів.

Таким чином, специфіка видавничої діяльності, до котрої спричинився початок книгодрукування на Україні, і зумовлений нею виразний поділ всього обсягу літератури на серйозну, друковану, і розважальну, рукописну, визначила необхідність введення до серйозного друкованого видання певного елемента, котрий би викликав зацікавлення в аристократичного читача й змусив би його опікуватися цим виданням.

Література

1. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI – XVII віці. – Київ – Львів: Друк. Кульженко, 1912. – 184 с.
2. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. До середини XVII століття. – Київ: Либідь, 1992. – Т.1. – 672 с.
3. Okolski S. Orbis Polonus: In 3 t. – Cracovia: Caesarij, 1641, 1643, 1645. – 555 p., 656 p., 361 p.
4. Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego: Napięcioro xiąg rozdzielone. – Kraków, 1584. – 724 s.

References

1. Hrushevskyi M. Kulturno-natsionalnyi rukh na Ukraini v XVI – XVII vitsi. – Kyiv – Lviv: Druk. Kulzhenko, 1912. – 184 s.
2. Polonska-Vasylenko N. Istoriiia Ukrainy: U 2 t. Do seredyiny XVII stolittia. – Kyiv: Lybid, 1992. – T.1. – 672 s.
3. Okolski S. Orbis Polonus: In 3 t. – Cracovia: Caesarij, 1641, 1643, 1645. – 555 p., 656 p., 361 p.
4. Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego: Napięcioro xiąg rozdzielone. – Kraków, 1584. – 724 s.